

XVI.

При допомозі Хведора та його знайомих Миронові вдалося здобути рекомендації на завод в Одесі, де він міг би дістати роботу. Тільки треба було поспішити. Але Мирон цього як раз і не робив. Він або лежав, непорушно на канапі, або не одриваючись, пристрасно працював над картиною цілими днями. Майже нікуди не виходив, коли ж заходив до Хведора, то весь час возився з дітьми, ухиляючись від балачок про від'їзд. Марія Матвієвна, жінка Хведора, дивлячись на оживлене в грі з дітьми лице Мирона, часто казала:

— Ви б собі завели, Мироне Антоновичу, хоч одного. От як любите дітвору... Чого там? Таку мені треба та таку. Е! Трапилась не противна тай кінець... А то домудруєте до старости... Давайте я вас оженю!

Марія Матвієвна любила говорити про все рішучо й просто. Мирон посміхався, але після таких розмов швидко йшов від Хведора й довго бродив по вулицях. Дуже часто проходив повз дім Кисельських.

Прийшовши ж до-дому, або лежав довго на канапі, або рішуче сідав до столу й писав листи. Кожного зараз же дер і кожне починалось:

„Даро! Я змучився, стомився”...

Або:

„Даро! Мені дуже часто здавалось, що ми страшенно близькі одне до одного. А, може, я утворив вам душу яку полюбив, як ідіот”...

Або:

„Даро! Це нестерпно, нарешті! Я хочу з Вами побалакати” ...

І написавши на листку ці рядки, з злостью дер їх і одкидав. І знову лягав на канапу.

Один раз, коли він лежав так, несподівано прийшла Маруся. Під лівим оком вона мала великого фіолетового синяка. В руках валізка, яку вона з люттю кинула на підлогу в передпокою. Дихала важко. На зраділого Мирона майже не дивилась і зараз же заявила:

— Не радій, не до тебе приїхала. По дорозі зайшла подивитись... Та грошей взяти. Є?

Мирон хапливо вийняв гаманця.

— Потім! Сховай... Ну, як живеш? Получив мого другого листа, де писала, щоб з компанією не являвся?

— Получив.

— Добре... Я зараз до подруги... Поступаємо в другий дім... З того пішла. Сволота проклята! Ну, нічого... Це їй так не минеться. От! Бачиш? — повернула вона до Мирона синяком лице. — Билася. З хозяйкою. Поліцією грозиться. „Політика.” Почекай, я тобі покажу поліцію. Ми теж знаємо хід до поліції. Як шлюха, то й не людина?..

Мирон мовчки дивився на неї. Маруся замовкла й грізно дивилась крізь вікно в каламутне небо.

— Експлуататорка проклята! Сама чим була? Забула! Такою ж, не краще...

— Через що ж вийшло? — тихо спитав Мирон.

— Та через те, що одному сволоті-студенту в пику заїхала. Занадто гордий був. Та й їй не спускала грабувати себе не дозволяла. „А! Ти, каже, політикою від брата заразилась.” Ну, я їй і показала політику. Пам'ятатиме.

Вона злісно усміхнулась. Помовчала.

— А ті дурепа! Терплять. Вона з кого наживається? Хіба не з нас? „Боїмось, до поліції заберуть.” Небійсь, мене не забрали, ще й гроші всі оддала. Знає кішка чие м'ясо з'їла! Ну, нічого... Я їм ще покажу!

Вона грізно труснула головою. Знову помовчали.

— Душно у тебе! — раптом сердито, роздратовано сказала.

В кімнаті було навіть холодно, бо Мирон зовсім того дня не топив.

— Так, душно! — поспішно сказав він. — Ти б роздяглась на хвилинку. Натопив я, перестудишся потім. Роздягнись...

Маруся мовчки, не дивлячись на його, скинула капелюха, пальто й поклала на стілець. Сама сіла на другий.

— А ти як? — дивлячись убік, похмуро й навіть з погордою знову забалакала...

— Все своїми дурницями займаєшся?

— Якими?

— Та чертежами?

— Ні... Вигнали з заводу.

Вона швидко глянула на його, обвела очима лице й одвернулась.

— Морда у тебе змінилась. Тужиш чи не обідаєш? Гроші є у тебе?

Мирон знову поліз у кишеню.

— Та к чорту ти з своїми грішми! — роздратовано крикнула Маруся. — Зараз же до кишені лізе! Більше за тебе маю... Є гроші, питаю?

— Є...

— А коли нема, у мене візьми...

— Ні, спасибі, є... А може, Марусю, самоварчика поставить? Чайку напьемось...

Га?

— Куди там самоварчик! Я йду зараз...

— Та спочинь хоч трохи... Я хутко.

І Мирон швидко пішов із хати.

— Не треба! — гукнула Маруся,

Але Мирон уже вийшов. Тоді вона схопилась, вийшла за ним до кухні, одштовхнула його від самовару й сказала:

— Іди, я сама. А то будеш тут вовтузитись три часа, а мені треба йти... Забірайсь!

Але й після чаю вона не пішла й ночувати лишилась. Лишилась і на слідуючий день, бо білизна Мирона, виявилось, була вся подерта, її треба було конче позашивати. Потім вияснилось, що Мирон зовсім не мав теплих сорочок. Щоб пошити хоч з пару, також треба було часу. Про подругу й вступ у другий дім розмов більше не заводили. Іноді Маруся йшла кудись і верталась на підпитку, або зовсім п'яна. Тоді починала укладати свою валізку, яка чомусь усе була не справна, за що попадало Миронові. Він

мовчав. Днів зо два вона з ним не балакала, але за те Мирон чув, як у себе щось вчила на пам'ять, або голосно читала. Іноді кликала його й сердито говорила:

— Об'ясни, як тут... Дурацька грамати́ка твоя...

Мирон поясняв, спочатку рідко, потім частіше й нарешті займався з нею кожного дня. Маруся схоплювала й засвоювала все з надзвичайною легкістю, але все так само сердито й похмуро.

— А за який час... цю всю комедію... підготовку цю можна пройти? — питала.

— Рік, два...

— Пройдемо раніше! Чорта з два буду я два роки цю дурницю робить...

І знову зникала на день або два. Мирон ані слова не казав про ці зникання. Сам він або простоював цілими днями біля картини, або лежав на канапі. Ще більше посірів, в очах часто застигала насмішкувато-сумна посмішка.

Іноді Маруся, виходила з своєї кімнати, приходила до його й, вмоставшись на підлозі біля канапи, брала руку Мирона й притискувала її до обличчя свого з конвульсійною, жагучою ніжністю. Найчастіше це бувало присмерком, коли не видно було виразу обличчя.

Рідко-рідко балакали про що небудь. Більше мовчали. Мирон другою рукою гладив її голову, вона ж беззвучно цілувала руку його й міцно, поривчасто стискувала її й притуляла до лиця, до шиї, до грудей своїх. І часто гарячі сльози теплими й зараз же холодючими струйками пробігали по рці йому. Він нахилився тоді до голови її й ніжно, довго цілував.

Потім знову, мало не в той же самий вечір, раптом заявлялось роздратовання, погорда, злість і зникання на день два.

В один з „ніжних” днів Маруся сиділа у Мирона й читала. Мирон лежав на канапі.

Раптом почувся дзвінок. Мирон пішов до передпокою й зараз же повернувся з Олею. Вона була страшенно бліда, з вимученим, схудлим лицем, очі втомлені, великі, застигли в тузі.

Мирон глянув на неї й зупинився.

— Що з вами, Олю?!

Оля повела очима по кімнаті, шукаючи де б сісти.

Мирон поспішно підставив їй стільця. Вона сіла, дихаючи так само важко й мовчки дивилась по кімнаті.

Мирон і Маруся презирнулись.

— Тараса вбито... — раптом тихо сказала Оля, все так само водячи очима по кімнаті.

— Що?! — скрикнув Мирон.

Маруся глянула на Мирона й також широко, злякано розкрила очі до Олі.

— Себ-то не зовсім вбито... Дуже поранений... Помре не сьогодні — завтра... Вас хоче бачити... І Віру... І Дару...

— Позвольте!.. Я його ще позавчора ранком бачив біля...

— Так, а ввечері розірвалась бомба й розбила його...

— Бомба?!

— Так... Він готував бомбу... У анархистів...

Трапився вибух...

— Ех, як це... Дуже ранений?

Оля не дивилась ні на Мирона, ні на Марусю, неначе все їй надокучило до нестями, до огиди. Одповідала тупо наче з примусу.

— Так, дуже... Усю праву половину... Два дні непритомний... Зараз прийшов до пам'яті... Вас хоче бачить... Ідть... Я піду до Віри...

Вона почала підводитись. Мирон похмуро кусав губи.

— Як же вдалося перевезти його до вас?

— Не знаю... Анархисти... Привезли й утікли...

— На батька вашого це вплинуло дуже...

— Батька нема, в лікарні...

— Так? Уже?

Оля байдуже подивилась по кімнаті.

— До побачення... Ідть... Він жде вас...

— Іду. А для чого йому була потрібна бомба, не знаєте?

— Хотів зірвати студентів і професора в аудиторії...

Мирон широко подивився на неї.

— Звідки знаєте?

— Сам сказав... Лист у його...

Оля рушила до дверей. Маруся хапливо, з глибоким жалем дивлячись на неї, одчинила їй двері. Оля, не попрощавшись, пішла.

— Це той хлопець, що приходив колись з Дарою? — тихо спитала Маруся. — Так...Ну, я йду...

Маруся допомгла йому одягтись, міцно мовчки поцілувала й випустила.

Коли Мирон підходив до будиночку, в котрому Щербіни наймали свою кімнату-кухню, його догнали на візнику Оля, Дара й Віра. У Дари були великі напружені очі, похмурі брови й легкий рум'янець від морозного повітря. Віра — жовта, ще більше вимучена, ніж Оля — злякана, нерозуміюча. Обидві також були в хустках.

З Мирonom поздоровкались так, неначе раніше нічого між ними не трапилось. Обмінялись декількома фразами, чомусь пошепки.

Оля ввела всіх у маленькі сіни в пристройці, а потім у хату. На них одразу шугнуло важким духом запахом ліків, людського дихання, горілої соломи й ще чогось кислого й гострого.

Спочатку нічого не можна було розібрати. Кімната — низька, напівтемна. Долівка — земляна. Великий, довгий стіл біля вікна. Біля столу непорушна велика жіноча постать.

Всі нерішуче зупинились біля порогу.

— Сюди... За мною... — тихо сказала Оля й пішла далі...

Всі рушили за нею. Попереду Віра, котру пустили першою, потім Дара й позаду всіх Мирон. Жіноча постать біля столу не ворушилась.

За піччю на широкому ліжкові лежало якесь тіло, замотане в ковдру й з обв'язаною білим головою. Вся права половина лица й плече були заховані під білою пов'язкою, видно було тільки ліве око, кінчик носу й сухі запалі уста; око було напівзаплющене, все лице непорушне, мертво-бліде, з синє-олив'яною смугою під оком.

Оля обережно нахилилась над Тарасом. Всі стояли боязко, не рухаючись, напружено дивлячись на зав'язану голову. Вона лежала непорушне, але око ніби здригнулось, ворухнулися уста й ледве чутко, хрипко з них вихопилось:

— Прийшли... Бачу... Спасибі...

Всі так само стояли, чекаючи чогось, не знаючи і що робити. Стояли й дивилась.
— Покарав таки Господь! — раптом неголосно але огрозливо й важко почулося ззаду. Всі швидко обернулись.

Оля вмить вся спалахнула.

— Мамо! — ступила вона до столу з обуреним поглядом.

— Покиньте хоч тепер! Чуєте? Дайте хоч померти... Я ще лишаюся вам. Мовчіть, інакше я не знаю, що зроблю!

Мати стояла все так само непорушно, велика, могуча, похмура. Слова дочки, видно, сковзнули по ній, не зачепивши її важких, власних думок. Але замовкла.

Оля зараз же одвернулася і знову підійшла до узголов'я Тараса. Він слабо підняв до неї око й питаюче подивився.

— Що там? — з усиллям прохрипів.

— Нічого, Тарику, нічого... — голосно, як до глухого, заспокоююче сказала вона.

Він ще раз подивився на неї, потім опустив повіко й прошепотів:

— Мироне!

— Мироне!.. Мироне!.. — обернулись всі до Мирона, даючи дорогу.

Мирон важко підійшов до самого ліжка.

Тарас зупинив на йому напівзаплющене, тмяне око.

— Я вам... весь час... хотів... мій борг... віддати... Але... не вдалось... Оля оддасть...

Мирон повів плечем.

— Ні... Вона оддасть... Коли собі... не хочете віддайте... на партію... для гіпнозу.

Він слабо скривив свої блідо-сині уста в посмішку. І заплющив око. Став подібний до трупу.

Мирон помалу спиною одсунувся й зупинився позаду Віри. Вона трусилась дрібною дрож'ю, механічно зганяючи з лица нервові струйки.

Тарас раптом одкрив око й знайшов Віру. Вдивився й знов усміхнувся своєю страшною посмішкою.

— Які... ви всі... переля-кані... — з важким зусиллям прошепотів. І замовк, болоче повів бровою й застогнав. Затих і знову розплющив око.

Всі чекали.

— Коли... моя душа... розбивалась... ви не боялись... і спокійні... А тіло... розбито... — і жах...

І знову посміхнувся й закрив око. І, не розплющуючи його, прошепотів:

— Прочитайте.

Оля зараз же обережно вийняла з під подушки якогось папера й подала його Миронові.

— Голосно... — прохрипів Тарас.

— Читайте голосно, йому не чутно... — пошепки додала Оля. — Він цього листа носив при собі, щоб по слати в той день... Читайте.

Миرون слухняно взяв великий лист паперу, розгорнув його, прокашлявся й почав читати:

„В університет. Раді професорів і всьому „громадянству” від того, що разом з собою зірвав аудиторію студентів”...

— Голосніше... — прохрипів Тарас.

— Голосніше! — повторила Оля.

Миرون підійшов ближче до ліжка й підвищив голос:

„Я зірвав аудиторію для того, щоб струснути вас жахом. Жах примусить вас подумати над тим, що перечитаєте. На смерть та кров ви тільки вважаєте. Отже говорю до вас кровдю й смертю. Слухайте ж!

„З того часу, як страх породив богів, ви, жерці, їхні, ви, всі книжні, мислящі, духовно поневолили нас працюючих.

„І тим сильніше невільність це, чим більше ви й ми віримо в вашу вищість над нами.

„Метою життя ви оповіщаєте задоволення душі й увільнення від влади тіла; душею й духовним ви тисячоліття гіпнотизуєте людскість і себе самих.

„Тремтячі, покірні, старці й убогі духом каятливі, і смиренні — прославляються.

„Причетні до культури, прогресу, множущі скарби духу — геніями іменуються, їм на площах монументи ставляються. Із благословенням вслухаються до слів цих геніїв і побожно шанують пам'ять їхню. Бо душі служать, примножуючи скарбницю духа, визволяючи людскість з під влади тіла.

„О, наївна, страшна брехня! Тим страшніша, що самими брешущими вважається за правду.

„Один з ваших сказав: „будьте чесними з собою” себ-то не брешіть собі, себ-то, що думаєте, почувайте також. О, коли б ви не брехали собі, коли б тільки брехали нам! Тоді б брехня ваша не була б такою могутньою, такою одурманюючою! О, коли б ви не брехали собі, ви побачили б, що ваше служення душі тільки тому й є добре, що добре від його вашому тілові.

„Ви побачили б, що вся ваша скарбниця духа — є не більше, як скринька з засобами для задоволення тіла. Всі ж генії ваші — не більше, як слуги, льокаї його.

„Але ви цього не зробіте. Для чого б вам це? Хіба служення душі, цивілізації, прогресові не дає вам спокійних палаців, чудових коханок, розкішного вина, автомобілів, аеропланів? Хіба вам часто трапляється жити в халупах і гризти власні пальці з голоду? Хіба ваші тіла не одгодовані, не чисті, хіба ваші самиці виснажені й трухляві як випорожнені мішки? Хіба це професор, що злетів оце в повітря, цей

вчитель життя, цей служитель в храмі науки задовольнявся духовною стравою й не з'їдав за один обід на стільки, скільки вистарчило б моїй родині на місяць? І хіба йому гірше від того, що він, який розповідає пташатам своїм про те, як виробляються товари, вважає себе вище за тих, котрі вироблюють ці товари?

„А пташата, ці, що готуються на гіпнотизерів, ці рушії науки, культури, хіба їм зле від того, що вони за це „рушіння” матимуть автомоблі, аеропляни й всі блага великої цивілізації? Вони їх не робитимуть, — ні, це зроблять інші: нищі, темні істоти — напзвірі, що не читають книжок, не пишуть їх, що, як скоти, кишать там унизу.

„А за це з жалю й милосердя пташата прийдуть до тих, хто бабрається там у низу, й будуть їх вчити, наставляти, будуть просвіщати їхні темні душі й гіпнотизувати ріжними благами, небесними и земними. Вони обіцятимуть при соціалізмі все те, що самі мають тепер. За це будуть називатись представниками тих, що бабраються там унизу. І щиро не помічатимуть, що всі вчителі й прдставники здебільшого чомусь вже зараз мають те, що обіцяють тим, кого вчать, у майбутньому соціалізмі.

“О, ні, вони навіть за це героями назвуться й їм поставлять пам'ятники. Вони не побачуть своєї брехні. Ні, ні, вам це не вигідно, вам тепло й зручно під вашим гіпнозом.

„Але слухайте! Є такі, яким занадто вже незручно стає! Є такі, котрим холодно, котрим тісно під цими тисячолітніми, покровами божевілля. Їхні тіла не одгодовані, шкура їхня не вилискує, й вони сумніваються в душі й цивілізації вашій, вони не мають такої пошани до скарбниці духа й до храмів брехливої науки вашої. Чуєте?

Є такі, що підняли голову й струсили; гіпноз, які бачуть світ новорожденними очима. Є чесні з собою й ці брехати собі не можуть. Цим душно й тісно. Цим страшно й моторошно серед вас, як серед божевільних. Ці повні люті, як серед лицемірів. Цим соромно, як серед самовдоволених дурнів. Цих душить гарячий жаль, як серед безнадійно хворих.

„Бережіться! Коли вони побачать всю брехню, коли новорожденна думка їхня спалахне пламенем-вогнем почуття, вони не задовольняться піснями про велику культуру й соціалізм. Вони вийдуть, на вулиці й битимуться головами об брук. Вони будуть в люті ридать; хапатимуть першого, кого зустрінуть, і гризтимуть йому горло. Вони зруйнують ваші храми цивілізації й, як осликів запряжуть вас до роботи. Представництвуйте, годовані, гладкі! Представництвуйте, братолюбиві й жалосливі!

„О, ці не будуть брехати собі. Їм це не вигідно. І підкупити ви їх не зможете, бо той, хто раз пізнав жар брехні в собі, вже не піде в ряди брехливих? Швидче в смерть, як я! Я йду в смерть. Бо брехати собі більше не можу, як і не можу виносити вашої брехні.

„Але йду, повний ненависти, зневаги й протесту. Смерть двохсот-трьохсот ваших загіпнотизованих, що готуються на вчителів гіпнозу, хай супроводить мій протест!

„Жах нехай іде зо мною!

„Страждання й жах породили богів і гіпноз, страждання й жах повинні зруйнувати їх!

Робітник Тарас Щербина.”

Всі стояли бліді. Тарас широко розплющив своє око й щось гарячкове, дике було

в йому.

— Так! Тільки так! — прохрипів він.

Миррн вернув листа Олі. Рука злегка тремтіла

— Тільки так!.. — повторив Тарас, вичікуюче й піднято водячи оком від одного до другого.

Дара пильно, похмуривши брови, дивилась на його. Віра змахувала струйки й, здавалось, не чула нічого. Оля нахилилась до Тараса поправила пов'язку й з мукою сказала:

— Тарику, тобі не можна хвилюватись...

Тарас повів бровою, неначе згоняючи муху.

— Хіба я не маю рації? Кажіть, — прохрипів він до Мирона.

— Маєте... — тихо сказав Мирон.

— Що? — навіть трохи підвів голову й зараз же застогнав Тарас.

— Маєте рацію! — хапливо й голосно повторив Мирон.

Тарас усміхнувся.

— Так?... А ви?...

— І я маю.

— Також?

— Також.

Тарас знову скривив в посмішку посинілі уста.

— Тарику! Рідний, та не можна ж балакати! Ідіть, панове! — благаючи звернулась Оля до гостей.

Тарас нетерпляче зморщив носа.

— Не заважай, Олю... Все одно... помру... На годину раніше... на годину...

Він застогнав, заплющив око й кілька ментів лежав, як мертвий. Здавалось, він уже вмер.

Всі непокірно заворушились. Але Тарас розплющив око й тихо, ледве чутно спитав:

— Ви... гадаєте... що маєте рацію й живете?

Мирон мовчав.

— Так?

— Говоріть голосніше! — сердито попередила Оля.

— Так, Тарасе. Можу жити. Ви чесні з собою, але від того й не можете жити.

Тарас лежав без руху. Здавалось, він навіть нічого не чув. Але раптом ворухнув оком і тихо прохрипів:

— Я продумав... до кінця...

І затих. Ніхто не рухався.

— Ідіть, панове! Ідіть! — з благанням зашопотіла Оля. — Навіть не прощайтесь... Годі... йому це шкодливо... Благаю...

Мирон захитав головою й посунувся назад. Дара також одсунулась, потягнувши за собою Віру. Віра здивовано озирнулась на неї.

— Ходім!... — тихо прошепотіла Дара.

— Вже?... Так, так... Але я хочу попрощатись... Можно це? Можна?

Тарас раптом розплющив око й пошукав поглядом.

— Ідете?... — прохрипів він приглушено.

— Прощайте... Лихом... не згадуйте... Я також... Віро, зостаньтесь... на хвилинку...

Віра з непорозумінням, злякано подивилась на всіх. Вона вся трусилась.

— Лишіться на хвилинку, — невдоволено й сердито пояснила їй Оля. — Тільки зараз же виходьте.

Мирон з Дарою тихенько одійшли до дверей і вийшли. Віра зосталась.

Жіноча, постать біля столу весь час не ворушилась, але вже не стояла, а сиділа, рівно й прямо спершись об стінку. Здавалось, вона так само, як син, була вся розбита, й кожен рух давав їй гостру муку. Над нею хмарно й похнуро темніли численні образи святих.

На дворі відчулося, яке важке й густе повітря в кімнаті.

Ішли мовчки. Мирон закурив цигарку, засунув руки в кишені й помуро дивився поперед себе. Дара йшла нахиливши голову, суворо стиснувши брови.

— Ви давно бачили сестру? — раптом не підіймаючи голови, спитала Дара.

— Вона вже вдома, — кинув Мирон.

— Сама прийшла?

— Сама.